

УДК 343.95:159

Л. О. ШЕВЧЕНКО,

кандидат психологічних наук, доцент,
завідувач кафедри загальної та практичної психології
навчально-наукового інституту права та масових комунікацій
Харківського національного університету внутрішніх справ

ГЕНДЕРНІ МОДЕЛІ ПОВЕДІНКИ ЗЛОЧИНЦІВ.

Викладено результати вивчення основних статево-рольових моделей поведінки чоловіків і жінок, які вчинили корисливі та насильницькі злочини. Надано психологічні характеристики виявлених гендерних типів. Розглянуто деякі змістовні характеристики гендерних стереотипів злочинців.

Злочинність чоловіків та жінок викликана спільними причинами, але в юридичній та психологічній літературі вченими неодноразово відмічалася суттєва різниця між злочинністю жінок та чоловіків. Аналіз розбіжностей у відсотковому співвідношенні “чоловічої” і “жіночої” злочинності не може зводитися винятково до опису структурних характеристик злочинності чи її окремих показників. Незважаючи на кількість робіт з даної проблематики, що було опубліковано за останні двадцять років провідними вченими фахівцями у сфері кримінального права і кримінології – Ю. М. Антоняном, М. І. Арсенєвою, А. Б. Благою, А. А. Габіані, М. Н. Голоднюком, Я. І. Гілінським, А. І. Долговою, В. С. Батиргарєвою, І. Н. Запорожаном, О. Б. Лисягіною, В. А. Меркуловою, Г. Г. Мошаком, В. А. Серебряковою, Д. А. Шестаковим та іншими вченими, проблематика пізнання злочинності, зокрема жіночої, себе не вичерпала. Дослідження вітчизняного кримінолога Б. М. Головкина дають підставу стверджувати, що останнім часом жінки дедалі активніше «втягуються» в кримінальну орбіту, виявляють немотивовану жорстокість, цинізм, намагаються ні в чому не поступитися чоловікам [2, с. 236]. Аналізуючи закономірності змін, які відбуваються в суспільстві у процесі взаємодії особи та соціуму, маємо підстави стверджувати, що стереотипні моделі поведінки чоловіків та жінок у кримінальному середовищі змінюються паралельно з еволюцією суспільства. Загальна тенденція до маскулінізації насильства в соціумі своєрідно відбивається у злочинному світі, тому вивчення гендерної складової злочинності є своєчасним та важливим завданням.

У сучасному тлумаченні гендер – це соціально-психологічна стать людини, сукупність психологічних характеристик та особливостей соціальної поведінки, які виявляються у спілкуванні та взаємодії [2, с. 12]. Поняття «ген-

дер» включає соціальні, культурні, психологічні аспекти, які формують норми і стереотипи поведінки, взаємини між чоловіками та жінками. Завдяки гендеру подається біологічна стать людини у соціальному просторі. Соціальне відтворення гендерної свідомості на рівні індивіда підтримує засновану на принципі статі соціальну структуру. Багато жінок і чоловіків не тільки сприймають, але і оцінюють реальність по-різному, що обумовлено гендерними особливостями і різницею в їх здатності розрізнятися в розподілі влади між собою [3].

Базовим утворенням у гендері вважається психологічна стать особистості. На думку таких учених, як Н. О. Шухова, В. В. Козлов, І. С. Кльоцина, Т. В. Бендас, С. М. Оксамитна, А. А. Чекаліна, психологічна стать являє собою складну ієрархічну структуру й містить такі компоненти: гендерну самосвідомість, гендерну ідентичність та гендерні ролі. Гендерна самосвідомість як когнитивна складова включає в себе такі психологічні утворення: усвідомлення себе та свого тіла як представника певної статі; знання гендерних стереотипів, ідеалів, ролей та статусів власної статі; уявлення щодо сексуальної поведінки, притаманної особам певної статі. Гендерна ідентичність як емоційна складова передбачає перш за все емоційно-ціннісне ставлення до гендера та психологічну тотожність себе із чоловічою чи жіночою статтю. Гендерна ідентичність припускає наявність переваг, емоційних та мотиваційних виборів, зумовлених певним гендером. У суспільстві існує визначена система норм поведінки, яка прописана до виконання ролей статями. Певний набір соціальних ролей дозволяє людині чоловічої чи жіночої статі демонструвати оточенню не тільки знання щодо гендерних стереотипів, ролей, норм та цінностей, але і свою відповідність їм. Тому найбільш яскравим компонентом психологічної

статі постає гендерна поведінка особи, в тому числі й протиправна. Результати дослідження В. В. Федусик свідчать, що жіноча злочинність як соціально-правова реальність залишається тасмницею в цивілізованому суспільстві тому, що, по-перше, вона не криміналізується повною мірою; по-друге, жінки не піддаються кримінальному переслідуванню в силу стандартів і стереотипів правосвідомості правозастосовників, які вважають злочин чоловічою справою; по-третє, жінки додатково відгороджуються від кримінального переслідування спеціальними компенсаторними механізмами звільнення від кримінальної відповідальності і відбування покарання, актами амністії [4].

Мета дослідження – вивчити гендерні моделі поведінки злочинців, які вчинили корисливі та насильницькі злочини. Методологічним підґрунтям дослідження є: теорія єдності психіки та діяльності, системно-структурний діяльнісний підхід та сучасна теорія гендера, які дозволили отримати цілісне бачення функціонування гендера в кримінальній сфері.

Дослідження гендерного фактора особистості злочинців проводилося в трьох установах виконання покарань мінімального рівня безпеки м. Харків. У дослідженні брали участь 218

осіб віком 19–45 років, які відбувають покарання за вчинення корисливих та насильницьких злочинів, у тому числі 112 жінок та 106 чоловіків. Усі досліджувані перебували в колонії більше трьох місяців, тобто вже адаптувалися до умов депривації. До цієї групи не були включені особи, які мають інтерсексуальні розлади та аномалії, перебували в явно вираженому агресивному чи апатичному стані або проходили первинний курс лікування від алкоголізму або наркоманії. У дослідженні були використані наступні методи: анкетування за спеціально розробленою анкетой; тестування за методикою С. Бем для вивчення психологічної статі особистості *Sex Role Inventory* в модифікації О. Г. Лопухової.

За результатами проведеного дослідження виявилось, що:

- андрогінна модель поведінки притаманна 28 % чоловіків та 30 % жінок-злочинців;
- 57 % чоловіків та 36 % жінок вибірки мають маскулінний тип статево-рольової поведінки;
- фемінінна культура поведінки властива 18 % жінок-злочинниць; недиференційована модель поведінки виявлена в 16 % жінок та 13 % чоловіків, що вчинили злочини (див. табл.).

Таблиця

Гендерні моделі поведінки злочинців (%)

Модель поведінки	Чоловіки	Жінки
Андрогінний тип	28,3	30,4
Маскулінний тип	57,0	35,7
Фемінінний тип	1,9	17,9
Недиференційований тип	13,3	16,07

Сучасні дослідження з гендерної проблематики фахівців із соціології, психології, філософії, економіки засвідчують, що домінантною в суспільстві є андрогінна модель поведінки [5, с. 81]. Андрогінія може вважатися вдалим типом статево-рольової поведінки в період трансформації суспільства, коли змінюються усталені стереотипи, і тим самим сприяти адаптації у швидкоплинних соціально-економічних умовах, взаємодії з іншими людьми. Слушною є думка Н. В. Шевченко, що андрогінія – це узгодження тенденцій маскулінності і фемінінності в одній і тій самій особистості. Вона пов'язана з тим, щоб уникнути фіксованого на статевому факторі самовизначення особистості, та є особливим типом психологічного функціонування з багатьма позитивними наслідками [6]. Чимало дослідників дотримуються думки, що цілісну особистість характеризує не маскулінність чи фемінінність, а андрогінність,

тобто інтеграція жіночого емоційно-експресивного стилю з чоловічим інструментальним стилем діяльності. Андрогінія сприймається як емансипація обох статей, а не як боротьба жінок за рівність у маскулінно орієнтованому суспільстві, яким, до речі, є і злочинний світ. Лише третина досліджуваних злочинців має сформовану *андрогінну* модель поведінки – це в основному молоді у віці 19–28 років, які мають достатній освітній рівень, не втратили родинних зв'язків, критично ставляться до себе. Звертає на себе увагу той факт, що серед жінок, які вчинили корисливі злочини, достовірно вища частка тих, хто має саме андрогінну модель поведінки (43,9 %), відповідно у групі злочинниць, які скоїли насильницькі злочини, показники становлять 16,7 %. Очевидно, що жінки, котрі вчинили насильницькі злочини, гірше адаптуються в соціальній дійсності, зазнають труднощів, якщо треба діяти поза традиційними

стереотипами статі. У групі чоловіків-злочинців розбіжності відсутні, серед корисливих злочинців андрогінами є 28,9 %, серед тих, хто вчинив насильницькі злочини, 26 % також становлять особи з андрогінною поведінкою. Утім, злочинці, що мають андрогінний тип поведінки, як чоловіки, так і жінки, характеризуються спрямованістю на реальне осмислення ситуації, швидко орієнтуються в зовнішніх обставинах, прагнуть якомога швидше одержати конкретний результат, нехтуючи нормами моралі, закону.

За даними проведеного дослідження, найбільш поширеним типом статево-рольової поведінки злочинців є *маскулінний* тип: його демонструють 57 % чоловіків та 36 % жінок вибірки усіх вікових груп. На становлення і кризу маскулінності впливають зміни соціальних умов, ознаки і причини яких треба шукати не стільки в індивідуальній психології, скільки в соціально-економічних процесах і відносинах. У словнику гендерних термінів маскулінність тлумачиться як комплекс характеристик поведінки, можливостей і очікувань, що визначають соціальну приналежність групи, об'єднаної за ознакою статі (у даному випадку чоловічого) [7, с. 127]. Традиційно до маскулінних рис характеру відносять незалежність, напористість, домінантність, рішучість, сміливість, активність, агресивність, схильність до ризику, самостійність, упевненість у собі, прагнення до досягнення тощо. Історичність поведінкових моделей маскулінності виявляється в змінності деяких її складових: якщо раніше взірцем маскулінності вважалася фізична сила, агресія, то зараз це гроші та влада. Злочинці, яким притаманна така модель поведінки, прагматичні, дуже цінують авторитет сили, незалежність, для досягнення мети застосовують усі засоби, легко вдаються до агресивних дій, віддають перевагу авторитарному характеру відносин із оточуючими. Зазначимо, що в осіб із маскулінним типом поведінки частка тих, хто вчинив корисливі чи насильницькі злочини, однакова: у чоловіків сягає понад 50 % (корисливі злочинці – 56,1 %, насильницькі злочинці – 58,4 %); у жінок-злочинниць – більше третини (насильницькі злочини – 33,3 %, корисливі – 38,7 %).

Фемінінна модель поведінки притаманна 17,9 % злочинниць, причому в групі жінок, які скоїли корисливі злочини, осіб даного типу всього 8,8 %. Словник гендерних термінів до типово фемінінних, тобто жіночих, рис відносить: пасивність, поступливість, м'якість, чутливість, сором'язливість, ніжність, сердечність, здатність до

співчуття, співпереживання тощо [7, с. 227]. Соціальні стереотипи фемінінності менше стосуються аспектів успішності й досягнення й переважно передбачають емоційні аспекти. Левова частка злочинниць, що вчинили насильницькі злочини (27,7 %), мають фемінінний тип поведінки; серед чоловіків фемінінними виявилися 1,9%. Злочинниці, у яких сформовано фемінінний тип, представлені в основному віковою групою 33–45 років. Людина, котрій незалежно від статі властива фемінінна модель поведінки, характеризується орієнтованістю на інших та залежністю від них, емоційністю, комунікабельністю, тривожністю. Опинившись у кримінальному середовищі, жінки під тиском співучасників «використовують» свою статі у злочинній діяльності.

Отримані в дослідженні результати свідчать, що *недиференційована* модель поведінки властива 16 % жінок та 13 % чоловіків, які вчинили злочини. Вважається, що недиференційованість психологічної статі особистості – явище, яке зустрічається вкрай рідко, тому в сучасній літературі з гендерної тематики відсутні змістовні характеристики даного гендерного типу. Злочинці з недиференційованою моделлю поведінки демонструють проблемну поведінку, відкидаючи як чоловічий, так і жіночий стиль поведінки, їх відрізняє незавершеність формування соціальних установок, орієнтація на неформальну групу, конформізм, наявність хибного, або недостатньо розвинутого уявлення про себе, свій рольовий діапазон. Занижена критичність до себе і підвищені вимоги до інших утруднюють їх соціальне прийняття навіть у кримінальному середовищі, виштовхуючи їх у «маргінали» злочинного світу. Отже, засуджених цієї групи відрізняє внутрішній соціальна нестабільність і напруження, у них порушено процес пристосування як до соціуму взагалі, так і до кримінального середовища зокрема.

Висновки. Проведене дослідження, звичайно, не вичерпує всіх аспектів даної проблеми. Перспективи її подальшого вивчення пов'язані з більш поглибленим дослідженням компонентів статево-рольової ідентичності особи злочинця. Оскільки гендер як соціальна статі особистості є значущою детермінантою багатьох сфер життєдіяльності, то гендерні компоненти певною мірою виявляються у кримінальній сфері. Результати дослідження дають підставу стверджувати, що жінки-злочинниці прагнуть до поєднання маскулінних та фемінінних рис, чоловіки-злочинці дотримуються традиційної маскулінної

моделі поведінки. Подальше вивчення гендерних особливостей злочинців дозволить створити в пенітенціарній системі ефективні програми ресоціалізації з урахуванням не лише статі

злочинців, а й моделі статево-рольової поведінки, що сприятиме зниженню рівня злочинності в усіх її проявах та формах.

Список використаної літератури

1. Головкін Б. М. Корислива насильницька злочинність жінок в Україні: сучасний стан, тенденції розвитку / Б. Г. Головкін // Питання боротьби зі злочинністю. – Вип. 15. – 2008. – С. 227–236.
2. Чекалина А. А. Гендерная психология : учеб. пособие / А. А. Чекалина. – М. : Ось-89, 2006. – 256 с.
3. Попіль В. І. Гендерне насильство: кримінально-правові та кримінологічні аспекти [Електронний ресурс] / В. І. Попіль. – Режим доступу: <http://vuzlib.com/content/view/127/60>. Федусик В. В. Жіноча злочинність в Україні (кримінально-правові та кримінологічні проблеми) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Федусик Вікторія Володимирівна. – О., 2003. – 18 с. Гендерний паритет в умовах розбудови сучасного українського суспільства : наук. доп. – К. : Укр. ін.-т. соц. дослідж., 2002. – 121 с.
6. Шевченко Н. В. Маскулінність і фемінність як психологічні компоненти статево-рольової ідентичності особистості [Електронний ресурс] / Н. В. Шевченко. – Режим доступу: <http://vuzlib.com/content/view/716/94>. Феминология : слов. терминов / под общ. ред. О. Н. Пищулиной. – Харьков : Изд-во ХНУ им. В. Н. Каразина, 2002. – 291 с.

Надійшла до редколегії 15.09.2012

ШЕВЧЕНКО Л. А. ГЕНДЕРНЫЕ МОДЕЛИ ПОВЕДЕНИЯ ПРЕСТУПНИКОВ

Представлены результаты изучения основных моделей поло-ролевого поведения мужчин и женщин, совершивших корыстные и насильственные преступления. Приведены некоторые психологические характеристики выявленных гендерных типов. Рассмотрены содержательные характеристики гендерных стереотипов преступников.

SHEVCHENKO L. CRIMINALS' GENDERED PATTERNS OF BEHAVIOR

The results of studying main models of sex and role behavior of men and women who committed crimes for profit and violent crimes are presented. Some of psychological characteristics of gender types are given. Substantial characteristics of criminals' gender stereotypes are reviewed.